

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTAB O'QUVCHILARIGA TADBIRKORLIK ASOSLARINI O'QITISH SHAKLLARI VA USULLARI

Xurramov Keldiyor Muradullaevich

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

"Maktab menejmenti" kafedrası o'qituvchisi.

Kalit so'zlar: *tadbirkorlik asoslari, o'quv jarayoni, dars, kombinatsiyali dars, amaliy dars, dars-o'yin, dars- munozara, dars-test, dars-seminar, ta'lim, ta'lim jarayoni, maktab.*

Ключевые слова: *основы предпринимательства, учебный процесс, урок, комбинированный урок, практическое занятие, урок-игра, урок-дискуссия, урок-тест, урок-семинар, обучение, учебный процесс, школа.*

Key words: *basics of entrepreneurship, educational process, lesson, combined lesson, practical lesson, lesson-game, lesson-discussion, lesson-test, lesson-seminar, training, educational process, school.*

O'quv jarayonida o'quvchilarni o'qitishning eng samarali shakllarini aniqlash uchun darsning asosiy shakli sifatida imkoniyatlarni o'rganib chiqamiz. Darsning asosiy tarbiyaviy vazifasiga qarab, o'qituvchi ushbu darsda shakllanadigan ma'lum iqtisodiy bilim va ko'nikmalar qatorini tanlaydi. O'qituvchilar maktab o'quvchilari o'rtasida tadbirkorlik asoslarini shakllantirishda eng yaxshi muvaffaqiyatlarga erishishlari uchun quyidagilardan ya'ni:

- o'quvchilar oldida ijodiy, mantiqiy, tadqiqot yechimlarini talab qiladigan muammoli vazifalar turadi;

- amaliy ko'nikma va ko'nikmalarni shakllantiradigan aniq iqtisodiy vaziyatlarni tahlil qiladi;

- o'quvchilar faoliyati o'quv jarayonida zamonaviy texnologiyalar va usullardan foydalanish orqali faollashadi: ishbilarmonlik o'yinlari, viktorinalar, auksionlar, kompyuterdan foydalanishadilar.

O'quv jarayonida foydalanadigan an'anaviy dars turlaridan quyidagilar foydalaniladi: yangi bilimlarni o'zlashtirish darsi, yangi bilimlarni mustahkamlash darsi, o'rganilayotgan materialni tizimlashtirish va umumlashtirish darsi, bilim, ko'nikma va malakalarni tekshirish va baholash darsi, birlashtirilgan dars; noan'anaviy dars turlaridan: dars-o'yin, dars-viktorina, dars - munozara, dars-test, dars-seminar.

Dars - bu bir xil yoshdagi o'quvchilar guruhi, doimiy xodimlar, belgilangan jadval bo'yicha va hamma uchun yagona o'quv dasturi bilan mashg'ulotlarni tashkil yetish shakli.

O'quv jarayonini aniq tashkil yetish uchun har xil turdagi darslar tuzilishini to'g'ri aniqlash katta ahamiyatga ega. Har bir darsni rejalashtirishda darsning didaktik tuzilishidan kelib chiqish ya'ni: aktuallashtirish, yangi iqtisodiy tushunchalar va

harakat usullarini shakllantirish, shuningdek o'rganilganlarni qo'llash. Aynan shu asosiy komponentlar o'quvchilar uchun dastur materialini o'zlashtirish, ularning bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirish, aqliy faoliyatni faollashtirish, ijodiy yo'naltirish, iqtisodiy fikrlash va intellektual qobiliyatlarni rivojlantirish uchun muhimdir.

"Tadbirkorlik asoslari" kursi davomida ishlatiladigan darslarning ayrim turlarini keltirib o'tamiz.

1. Yangi bilimlarni o'zlashtirish darsi. Ushbu turdagi darslarning maqsadi o'qituvchi tomonidan yangi materialni taqdim yetish va o'quvchilar tomonidan ushbu o'quv materialini o'zlashtirishdan iborat. Ushbu dars shakli doirasida quyidagi usullardan foydalaniladi: hikoya, dars-ma'ruza, dars-yevristik suhbat, aralash dars (har xil turlarning kombinatsiyasi), dars-seminar.

Darslar davomida ko'p vaqt yangi material ustida ishlashga sarflanganligi sababli, o'quvchilarning bilim faolligini faollashtirish katta ahamiyatga ega. Shuning uchun yangi o'quv materialini taqdim yetishda muammoli masalalar va vazifalarni shakllantirish, klassik misollar va omillardan foydalanish, ko'rgazmali qurollar va tematik vositalardan foydalanish kabi usullardan foydalaniladi. Bunday darslarda o'tilgan materialni takrorlashdan foydalanish muhimligini ham ta'kidlash lozim.

2. Yangi bilimlarni mustahkamlash darsi. Ushbu turdagi darslar o'quv dasturining har bir asosiy mavzusi va bo'limini o'rgangandan so'ng o'tkaziladi. Ularning maqsadi: materialni chuqurroq tushunish, amaliy ko'nikma va ko'nikmalarni o'zlashtirish va rivojlantirishdir. Bunday darslarda qo'llaniladigan usullar: mashqlar (og'zaki va yozma), topshiriqlar, amaliy ishlar va boshqalar.

3. Kombinatsiyalangan darslar. Ushbu turdagi darslarning maqsadi ko'nikma, ko'nikmalarni o'zlashtirish va ularni o'zgartirilgan sharoitlarda amalda ijodiy qo'llashdir. Tayyorgarlik paytida qaysi turdagi darslar va tarkibiy elementlar birlashtirilganligini hisobga olish kerak. Noan'anaviy darslar sifatida "bozor munosabatlari tizimidagi tadbirkorlik", "tadbirkorlikda Menejment", "Marketing va tadbirkorlik" kabilar bo'yicha dars o'yinlaridan, "korxonalar turlari" mavzusunda viktorina darslaridan foydalaniladi".

Seminar darslarining maqsadi qo'shimcha iqtisodiy adabiyotlar bilan mustaqil ishlashni kuchaytirishdan iboratdir. Ushbu dars shaklidan "Tadbirkorlik asoslari" kursidagi bir qator mavzularni mustahkamlashda foydalanish mumkin. Masalan, "Tadbirkor va uning ishbilarmonlik fazilatlari", "Tadbirkorlik jamiyatining xususiyatlari", "O'zbekistondada kredit tizimi", "Investitsiya", "Korxonada menejer" "Soliqlar va tadbirkor" mavzularida utkaziladi.

Seminar darslarini tayyorlash uchun o'qituvchi mustaqil ish uchun manbalarni ko'rsatgan holda mavzular va ular bo'yicha asosiy savollarni oldindan ishlab chiqadi va o'quvchilar e'tiboriga havola etadi. Tayyorgarlik uchun ma'lum vaqt ajratiladi, shundan so'ng seminarining o'zi o'tkaziladi, unda o'quvchilar o'zlarining ma'ruzalari, xabarlar va asosiy, qo'shimcha adabiyotlar va ommaviy axborot vositalaridan foydalangan

holda asosiy masalalarni batafsil muhokama qiladilar. Seminarlar maktab o'quvchilariga muayyan masalalar bo'yicha o'z fikrini shakllantirish imkonini beradi, ularni o'z nuqtai nazarini himoya qilishga, o'z bilimlarini aniqlashtirishga, kengaytirish va chuqurlashtirishga, tinglovchilar oldida chiqish qilishga o'rgatadi.

Yakuniy dars sifatida o'tkazilgan darslarni o'tkazishning noan'anaviy shakllaridan biri test darsidir. Masalan, test darsi "O'z biznesingizni tashkil etish" iqtisodiy loyihasini himoya qilishdan iborat. Sinov darsiga tayyorgarlik ko'rayotganda o'qituvchi mavzular bo'yicha yakuniy savollarni oldindan ishlab chiqadi va o'quvchilarga tanishtiradi, unga vaqt ajratadi. Test sinovlari savol-javob, ijodiy loyiha himoyasi yoki yozma shaklda o'tkazilishi mumkin. Ijodiy (iqtisodiy) loyihani himoya qilish shaklida test darsini o'tkazadi. Loyihalarni muhokama qilishda barcha o'quvchilar ishtirok etdilar va loyihani baholaydilar. O'qituvchiga yordam berish uchun ekspert guruhini yaratishingiz mumkin. Bunday darslarning maqsadi o'quvchilarning bilim, ko'nikma va amaliy ko'nikmalar darajasini aniqlash, o'quv-uslubiy ishlardagi kamchiliklarni aniqlash va uni yanada takomillashtirish bo'yicha tadbirlarni rejalashtirishdan iborat.

Bu nafaqat bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishga hissa qo'shadigan, balki tadbirkorlik faoliyati uchun juda muhim bo'lgan ijodkorlikni rivojlantiradigan turli usullar, usul va vositalardan foydalanish imkonini beradi.

Dars turlarining xilma-xilligi o'qituvchilarga o'quvchilar soniga qarab o'quv jarayonini tashkil etish usullaridan foydalanish uchun keng imkoniyatlar ochadi: ommaviy, guruh va individual.

Mashg'ulotlarni tashkil etishning ommaviy shakli ham asosiy, ham qo'shimcha mashg'ulotlarda (sinf dan tashqari mashg'ulotlar) qo'llaniladi.

O'quvchilarga tadbirkorlik asoslarini o'rgatish usullarini tanlashda quyidagi mezonlarni tavsiya qilamiz:

- o'quvchilarni ta'lim, tarbiyalash va rivojlantirishning umumiy maqsadlari;
- o'rganilayotgan kursning o'ziga xos xususiyatlari;
- aniq kurs materialining maqsadi, vazifalari va mazmuni;
- o'quv materialini o'rganish uchun ajratilgan vaqt;
- o'quvchilarning tayyorgarligi (ta'lim, ta'lim va rivojlanish);
- o'quvchilarning yosh imkoniyatlari;
- ta'lim muassasasining moddiy resurslari (ko'rgazmali qurollar, jihozlar va texnik vositalar, o'quv-uslubiy adabiyotlar va boshqalar mavjudligi);
- o'qituvchining imkoniyatlari (nazariy va amaliy tayyorgarlik darajasi, uslubiy mahorat, shaxsiy fazilatlar).

Yuqoridagi tanlov mezonlarini hisobga olgan holda, biz eng maqbul, o'qitish usullaridan foydalanishni tavsiya qilamiz.

Iqtisodiy masalalarni yechish orqali o'quvchilar tomonidan ishlab chiqarish xarajatlari elementlarini, tovar (xizmat) xossalarini, korxonaning asosiy fondlari va xomashyosidan foydalanishni, foydani shakllantirish va taqsimlashni, korxonaning moliyaviy aktivlarini oqilona taqsimlash va ularni qayta ishlab chiqarish, ssudalar va

boshqa elementlar bo'yicha yetarlicha mustahkam bilim va ko'nikmalarni shakllantirishga ega bo'ladilar.

Tadbirkorlik asoslari bo'yicha bilimlarni mustahkamlash va amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish uchun quyidagi usullarni eng maqbul deb hisoblaymiz.

1. Mashq qilish usuli. O'quv materialini yodlash va materialni nostandart iqtisodiy vaziyatlarga ko'paytirish va o'tkazish uchun og'zaki, yozma, grafik mashqlar yangi materialni allaqachon olingan bilim, ko'nikma va malakalar tizimiga kiritishni ta'minlaydigan ijodiy qo'llashga qaratilgan. korxonalar turlari, tadbirkorlarning ishbilarmonlik fazilatleri, mahsulotning hayot aylanishini qurish, ishlab chiqarish-iqtisodiy hisobotni tuzish, kompaniyaning daromadlari va xarajatlari hisobi va boshqalar).

2. Seminar. U har bir o'rganilgan bo'lim va asosiy mavzulardan so'ng amalga oshiriladi va tahliliy va umumlashtiruvchi xarakterga ega edi; mustaqil kuzatish (iqtisodiy muammolarni hal qilish va muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, mahsulotga bo'lgan talabni aniqlash, ma'lum bir mahsulotga bo'lgan ehtiyojni, narxlarni, raqobatni, tovarlarni sotib olish va xizmatlarni ko'rsatishda xaridorlarning rentabellik darajasini aniqlash) jalb qilinadi.

3. Loyiha usuli. Loyiha o'quvchilar tomonidan fanning o'rganilayotgan kurs bo'yicha o'qituvchi rahbarligida amalga oshiriladigan mustaqil ijodiy, yakuniy ish sifatida qaraladi. Bu ishning sifati o'quvchilarning materialni qanchalik chuqur o'zlashtirganliklari, qo'shimcha adabiyotlardan, kuzatish, taqqoslash, tahlil qilishdan qay darajada mohirona foydalana olishlariga, umumiy ta'lim ko'nikmalarini, eng avvalo, ijodiy qobiliyatlarini qay darajada mustahkam o'zlashtirganliklariga bog'liq.

Iqtisodiy bilim, ko'nikma va amaliy ko'nikmalarni o'zlashtirish darajasini aniqlash uchun iqtisodiy bilim, ko'nikma va malakalarni tekshirish va baholash usullaridan foydalaniladi. Bilim, ko'nikma va malakalarni tekshirish og'zaki va test so'rovlari, iqtisodiy muammolarni hal qilish, ishbilarmon o'yinlar o'tkazish, ma'lum mavzular bo'yicha iqtisodiy hisob-kitoblar, hisobotlarni tayyorlash, alohida bo'limlar bo'yicha testlar o'tkazish va butun dasturni o'rgangandan so'ng yakuniy imtihon jarayonida amalga oshiriladi.

O'qitish usullarining samaradorligini aniqlashda quyidagilar e'tiborga olinishi kerak:

- maktab bitiruvchilari ishlashlari kerak bo'lgan sharoitlar;
- mehnat unumdorligini oshirishga yordam beradigan maqsad va vazifalar bo'lishi;
- o'quvchilarning tadbirkorlik faoliyati uchun qobiliyatlarini rivojlantirish, ya'ni. foydali g'oyani tanlash, mantiqiy fikrlashni rivojlantirish, tahlil qilish va yakuniy qaror qabul qilish qobiliyati;
- tadbirkorlik asoslarini o'qitish maqsadlariga muvofiqligi tamoyiliga rioya qilish, bu esa o'quvchilarga kelgusi faoliyatida foydalanish imkoniyatini beradi.

O'quvchilarga tadbirkorlik asoslarini o'rgatish usullaridan foydalanish samaradorligini aniqlash maqsadida o'rganishda eng katta muvaffaqiyat tadqiqot usullaridan foydalanganda erishiladi, chunki ular o'quvchilarga vositalarni tanlashda eng katta mustaqillikni ko'rsatishga imkon beradi va o'quv vazifalari jarayonida yuzaga keladigan muammolarni hal qilish usullari, murakkab o'quv materialini o'zlashtirishni ta'minlaydi. O'quvchilarda bilim, ko'nikma va amaliy ko'nikmalarni egallashga (masala, test, krossvord, boshqotirma yechish, loyihalarni bajarish) qiziqish va ishtiyoq paydo bo'ladi.

Shuni ta'kidlash kerakki, ta'lim va tarbiya maqsadlariga erishish uchun o'qituvchi turli xil usullardan ma'lum bir muammoni, muammolarni hal qilish, tushunchalar va kategoriyalarni o'zlashtirish uchun eng mosini tanlashi kerak.

Eng samarali usullar bilan - tadqiqot, suhbat, mustaqil ish, loyiha tadqiqoti, iqtisodiy hisob-kitoblar, muammolarni hal qilish va iqtisodiy vaziyatlarni tahlil qilish, nizolar, muhokamalar o'quvchilarni o'qitishda ustuvor yo'nalishga aylanishi kerak, bu esa o'quvchilarda tadbirkorlik asoslarini rivojlantiradi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib shuni ta'kidlash kerakki to'quvchilarga tadbirkorlik asoslarini o'rgatish tayyorgarligiga, o'qitishning maqsad va vazifalariga, o'quv materialining mazmuniga qarab o'qitishning shakl va usullarini tanlashga ijodiy yondashishni talab qiladi, degan xulosaga kelish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Алексеева Л.Н. Инновационные технологии как ресурс эксперимента. Л.Алексеева. Учитель. - 2009. -№ 3. - с. 28.
2. Селевко Г.Я. Освоение технологии самовоспитания личности школьников: как стать экспериментальной площадкой. Селевко Г.Я. Народное образование. - 2015. - № 1. -с.181.
3. Загвязинский В.И. Инновационные процессы в образовании и педагогическая наука. Сборник научных трудов. - Тюмень, 2013. - с. 8.
4. Иванишкина Е.М. Методика обучения старшеклассников общеобразовательных школ основам предпринимательства. – Брянск 2004. с. 235.
5. Muslimov N.A., Usmonboeva M.H., Sayfurov D.M., To'raev A.B. Innovatsion ta'lim texnologiyalari. - Toshkent: 2015. - 208 bet.
6. Ishmuxamedov R., Abdukodirov A., Pardaev A. "Ta'limda innovatsion texnologiyalar: ta'lim muassalari pedagog-o'kituvchilari uchun amaliy tavsiyalar". T. 2016. 154-bet.
7. Azizxodjaeva A.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. - T: 2003. 177- bet.
8. Muradullaevich, X. K., Odil o'g'li, U. X., Baxtiyor o'g'li, S. I., & Sherzod To'lqin o'g, Q. (2023). МАКТАБ О 'QUVCHILARIGA TADBIRKORLIK ASOSLARI FANINI O 'QITISH

METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISHNI PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA. PEDAGOGS jurnali, 31(1), 176-179.

9. Xurramov, K., Ismatova, M., & Qosimova, D. (2022). PEDAGOGIK TA'LIM INNOVATSION KLASTERI: ENTIYOJ, ZARURAT, NATIJA. PEDAGOGS jurnali, 2(2), 247-254.

10. Мусурмонов, Р., Мусурмонова, М., & Хуррамов, К. М. (2023). ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН ШАРОИТИДА ТАЪЛИМ МУАССАСАСИ РАЎБАРИНИНГ ИННОВАЦИОН ФАОЛИЯТИ ХУСУСИЯТЛАРИ. Academic research in educational sciences, 4(2), 61-67.